MAKALE (Araştırma Makalesi)

POPÜLİST EGEMENLİK ANLAYIŞININ TEORİK KÖKENLERİ: ROUSSEAU VE SCHMITT

Cennet USLU*

ÖZ

Günümüzde hızla yükselen bir ideoloji olarak popülizm liberal demokrasileri tehdit etmektedir. Popülizm farklı bir demokrasi anlayışı ile yarı otoriter yarı demokratik olan melez rejimlerin ideolojik temellerini ve gerekçelerini sağlamaktadır. Popülizm bu farklı demokrasi anlayışı ile anayasal olarak çizilmiş sınırlara göre davranması beklenen yönetimlere sınırsız, denetimsiz ve paylaşılmayan bir iktidar vadetmektedir. Popülizmin otoriter potansiyelinin merkezinde kuşatıcı halk egemenliği anlayışı yatmaktadır. Bu anlayışın felsefî ve teorik kökleri Jean Jacques Rousseau ve Carl Schmitt'in görüşlerinde bulunmaktadır. Bu iki filozofun görüşleri sınırlandırılamaz, devredilemez, bölünemez ve yanılmaz bir egemenlik anlayışına ilham vermektedir. Bu egemenlik anlayışı halkın homojen, yekpare ve özcü bir şekilde tanımlanması sayesinde mümkün olabilmektedir. Popülizmde, halka atfedilmesine rağmen kuşatıcı egemenliğin bizzat halk tarafından kullanılmasının şart koşulmadığı, hatta bunun pek de mümkün veya arzu edilen bir durum

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-Mail: caktuslu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3481-4104.
Makalenin Gönderim Tarihi : 10.03.2020.
Makalenin Kabul Tarihi : 01.06.2020.

olmayacağı fikri öne çıkmaktadır. Nihayetinde halka ait olan ancak halkın bizzat kendisi yerine halkın organik partisi, sözcüleri veya lideri tarafından kullanılabileceği düşünülen bir egemenlik anlayışı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, egemenlik, popülist demokrasi, Rousseau, Schmitt.

THEORETICAL ORIGIN OF POPULIST SOVEREIGNTY APPROACH: ROUSSEAU AND SCHMITT

ABSTRACT

Nowadays, rising populism threatens liberal democracies. By a different democracy model, populism provides ideological fundamentals and justifications for hybrid regimes which is semi-democratic and semi-authoritarian. Owing to the different democracy model, populism promises unlimited, unsupervised and unshared power to governments that it is expected to act according to constitutionally framework. The authoritarian core of populism is located in popular sovereignty. The philosophical and theoretical origin of aforementioned populist sovereignty is obtainable from thoughts of Jean-Jacques Rousseau and Carl Schmitt. The views of these two philosophers inspire populist sovereignty understanding which is unlimited, unalienable, indivisible and infallible. The populist sovereignty is possible thanks to the conception of people is constructed as homogeneous, monolithic and essentialist. In populism, although sovereignty attributed to people, it is not necessary people itself for the actual use of sovereignty. Even if it is advocated direct democracy ostensibly as an ideal, the people's ruling directly is not be possible or a desirable situation literally. Ultimately, the resulting opinion; the sovereignty belongs to the people, but it could be used by the party or the organic leader or the spokesman of people.

Keywords: Populism, sovereignty, populist democracy, Rousseau, Schmitt.

I. GİRİŞ

1990'larda Doğu Bloku çöküp soğuk savaş bittiğinde dünyada "iyi rejim" olarak demokrasinin yıldızı parlamaya başladı. Pek çok eski Doğu Bloku ülkesi coşku içinde demokrasiye geçti, yine dünyanın çeşitli yerlerindeki pek çok otoriter yönetim de demokrasi dalgasına tutunarak daha açık ve özgür rejimler olmaya doğru yöneldi. Böylece, demokrasinin alternatifsiz iyi rejim olarak dünyanın geleceğini

biçimlendireceğine yönelik bir iyimserlik her yere yayıldı. Ancak bu iyimserlik fazla uzun sürmedi ve dünya tekrar bir otoriterleşme dalgasına doğru çekilmeye başladı. Önce yeni demokratikleşen ve demokrasilerini güçlendirmeye girişen ülkelerden başlamak üzere bu yeni otoriterleşme dalgası Batı Avrupa'nın kadim demokrasilerinin kıyılarına kadar geldi.

Demokrasinin popülaritesinin zamanla azalarak otoriter rejimlerin yükselişe geçmesinde, insanlık tarihi göz önüne alınınca fazla bir tuhaflık görülmeyebilir. Nihayetinde bir demokratikleşme ve özgürleşme dalgasını karşı bir otoriterleşme dalgasının takip etmesi daha önce de görülen bir durumdur. Ancak bu sefer tipik bir otoriterleşme dalgasından biraz daha farklı bir olay söz konusudur. Geçmişte demokrasiler ve otoriter rejimler birbirlerinden kısmen daha kolay ayırt edilebiliyorlardı. Bugünlerde ise yönetimler bir yandan gittikçe daha fazla otoriterleşirken diğer yandan en azından seçimleri koruyarak demokrasi kategorisinde kalmaya çalışıyorlar. Böylece Fareed Zakaria'nın illiberal rejimler dediği, otoriter demokrasiler veya melez rejimler ortaya çıkıyor[1].

Bu melez rejimler biryandan demokrasilerin anayasal veya liberal sütununu tahrip ederken diğer yandan seçimleri ve muhalefet partilerini muhafaza etmeyi sürdürüyorlar. Bu yönetimler iktidarlarının sınırlandırılmasından, güçlerinin diğer anayasal kuvvet ve mekanizmalarla kısıtlanmasından, güçlerini paylaşmak zorunda kalmaktan, kararları alırken diğer toplum kesimlerinin temsilcileriyle görüşme ve uzlaşmaya zorlanmaktan, hesap vermekten, eleştirilmekten, sorgulanmaktan, şeffaflıktan velhasıl bildiğimiz anlamada demokratik bir yönetimden hoşlanmıyorlar. Ne var ki, aynı şekilde kendilerinin tam bir diktatörlük olarak etiketlenmesinden ve "çizginin diğer tarafına" geçmekten de özenle imtina ediyorlar, diktatörlük olarak etiketlenmekten sakınıyorlar. Örneğin, seçimlerin yapılmasına ve muhalif parti ve adayların seçimlere girmesine izin veriyorlar ama anti-demokratik koşullarda bunu yapıyorlar. İfade, örgütlenme, medya, toplanma gibi pek çok özgürlüğü kısıtlıyorlar, muhalefeti adil olmayan şartlarda seçime girmeye zorluyorlar, muhalif olmanın ağır bedelleri olacağını gösteriyor ve muhalifleri yıldırıyorlar, seçim güvenliğini zedeleyecek, sonuçları tartışmalı hale getirecek girişimlerde bulunuyorlar. Ancak asla demokrasiyle arada kalan son bağı koparmıyor, kendilerine, anti-demokratik koşullarda seçilmiş yönetimlerine demokrasi diyorlar. Bu

[1] Fareed Zakaria, "The Rise of Illiberal Democracy", *Foreign Affairs*, 1997, Cilt 76, No 6, ss. 22-43.

çaba en azından meşruiyet bağlamında demokrasilerin gücüne işaret etmesi bakımından olumlu görülebilir. Ancak gerçek demokrasilerin altını oyuyor ve yerine bir demokrasi illüzyonu sunuyor.

Bu melez yönetimlerin bütün otoriter niteliğine rağmen kendilerini demokrasi olarak sunmalarına yarayan güçlü ve çok işlevli bir aparat olarak popülizm ideolojisi karşımıza çıkıyor. Popülizm, yönetimlere anayasal veya liberal unsurları baskılarken, kendilerini hala demokrasi olarak adlandırabilmelerine izin vermeye uygun bir ideolojidir. Demokrasi halkın hakimiyeti demekse, halkın ana tema olarak görüldüğü ve her şeyin merkezine yerleştirildiği bir ideoloji nasıl demokrasi karşıtı olabilir! Popülizm; yapılan baskıları, sınırsız ve kontrolsüz iktidar kullanımını, muhaliflere yönelik baskıları halkın yüceltilmesi ve belli türde bir halk egemenliği fikri üzerinden demokratik meşruiyetin sınırlarındaymışçasına sunarak otoriterlik işlevselliği görevini yerine getiriyor. Popülizm belli türde bir halk egemenliği veya halk hakimiyeti fikri ile otoriter bir yönetimin kendisini hala demokrasi kategorisinde göstermesine hizmet ediyor. Popülizm, hem demokrasi hem otoriterlik hattında aynı anda yükselebilme kabiliyetini borçlu olduğu unsur olan halk egemenliği anlayışının ne olduğunu anlamak bu bakımdan oldukça önemlidir. Popülizm kapsamlı ve tutarlı bir felsefî geleneğe bağlı bir ideoloji olmadığı için, hatta bir ideoloji olup olmadığı bile tartışmalı olduğundan, popülist egemenlik anlayışının köklerini veya temellerini bulmak için farklı yerlere bakmak gerekiyor.

Bu çalışmada popülist egemenlik anlayışının doğasını kavrayabilmek, doğru şekilde anlayabilmek için Jean Jacques Rousseau ve Carl Schmitt'in teori ve fikirlerine bakmaya çalışıyoruz. Bu iş için önce popülist ideolojinin söylem ve pratiğinden yansıyan egemenlik kavrayışının genel bir resmini çizeceğiz. Ardından bu egemenlik söylem ve pratiğinin kendini üretmiş olabileceği temel olarak Rousseau ve Schmitt'in egemenlik, halk ve yönetime dair teori ve fikirlerinin izini sürmeyi deneyeceğiz.

II. POPÜLİZM

Popülizmi bir siyaset tarzı, toplumsal-siyasal bir hareket olarak veya bir ideoloji olarak gören farklı yaklaşımlar mevcuttur. Popülizmin ne olduğuna dair farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, en açıklayıcı ve

doğru tanımlamanın onu bir ideoloji olarak kabul eden yaklaşım olduğunu söylemek gerekir.[2] Popülizm, liberalizm veya Marksizm gibi kapsamlı ve tutarlı fikirler bütününden oluşan geleneksel anlamda bir ideoloji olmamakla birlikte, Michael Freeden'in milliyetçilik için kullandığı tanımlamaya benzer şekilde seyrek-dokulu (thin-centered) bir ideolojidir[3]. Popülizm seyrek dokulu bir ideoloji olarak, ortaya çıktığı yere ve zamana bağlı olarak sol ve sağ ideolojilerden aldığı ödünç unsurlarla kendisini daha tok veya yoğun kıvamlı bir hale getirme konusunda beceriklidir. Popülizm bazen sol bazen ise sağ renklerle karşımıza çıkması popülizmin ne olduğu konusunda kafa karışıklığını beslemektedir.

"*Popülizmin özü itibariyle bukalemunumsu bir niteliğinin olması, daima içinde bulunduğu ortamın renklerini benimsemesi anlamına gelir. Bu bir gizlenme ya da kamuflaj değildir, çünkü popülizm bir ölçüde her zaman bulunduğu ortamın koşulları tarafından şekillendirilir. Başka bir deyişle, popülizmin birincil ve ikincil özellikleri vardır ve birincil özelliklerinden birisi de, kimi ikincil özelliklerinin süreç içerisinde, içinde bulunduğu bağlamdan almasıdır. Tüm ideolojiler bunu belirli ölçüde yapsa da, popülizmin kurguladığı anlatı, mit ve semboller anayurtta yankı bulmaları gerektiğinden, çevreden çok daha fazla unsur alırlar*."[4]

Popülizmin, kıvamını artırmak için farklı ideolojilerden ve farklı ideolojik söylemlerden ödünç unsurlar alıyor olması, popülizmin karakteristik unsurları olmadığı anlamına gelmez. Popülizmin, ödünç aldığı unsurlar veya bukalemunvâri renk değiştirmelerinin ötesine geçerek, tanıtıcı ve karakteristik yapısına ulaşmak mümkündür. Jan-Werner Müller'e göre popülizm "*siyasetin özgül bir ahlâkçı bakışla tasavvur edilmesine*" dayanmaktadır[5] Müller bu özgül ahlâkçı bakış

---

2 Bknz.: Margaret Canovan, "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies*, 1999, Cilt 41, No 1, ss. 2-16; Cas Mudde, "The Populist Zeitgeist", *Governance and Opposition*, 2004, Cilt 39, No 4, ss. 541-563; Christine Deiwiks, "Populism", *Living Reviews in Democracy*, 2009, No 1, ss. 1-9, erişim adresi: https://cis.ethz.ch/research/living-reviews-in-democracy.html , erişim tarihi: 16.05.2020.

3 Michael Freeden, "Is Nationalism a Distinct Ideology?", *Political Studies*, 1998, Cilt 46, No 1, ss. 748-765.

4 Paul Taggart, *Popülizm*, Barış Yıldırım (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 6.

5 Jan-Werner Müller, *Popülizm Nedir?*, Onur Yıldız (çev), İstanbul: İletişim Yayınları, 2017a, s. 36.

açısını birbirini tamamlayan üç boyut ile açıklamaktadır. Popülizm ilk olarak *"siyasal dünyanın, en nihayetinde kurgusal bir şekilde, ahlaken saf ve bütünleşmiş bir halk ile ahlâken aşağı olan yozlaşmış seçkinler arasında bir ayrım üzerinden algılanması*"dır[6]. İkinci olarak popülizm çoğulculuk karşıtıdır. Ve son olarak popülizm her zaman tüm halk adına konuşan ve halkı temsil eden bir lider gerektirir.[7]

Cas Mudde ve Critobal Rovira Kaltwasse'in tanımına göre popülizm "*toplumu, nihayetinde saf halka karşı yozlaşmış elitler biçiminde homojen ve antagonistik iki grup halinde ayrılmış olarak gören ve politikaların halkın genel iradesinin (volonté générale) bir ifadesi olması gerektiğini savunan seyrek dokulu bir ideoloji*"dir.[8]

Yves Meny ve Yves Surel popülizmi üç başat unsura vurgu yapmasıyla kavramlaştırırlar. Bunlar; halkın nihaî önemi, elitlerin ihaneti ve halkın üstünlüğü. İlk olarak halkın önemine yönelik vurgu aslında bir cemaat hissine güçlü bir vurgu anlamına gelir. Cemaat hissi için, sol ve sağ gibi toplumu yatay bölen ideolojik bölünmeleri kullanmak yerine, toplumu dikey bölen elitler veya göçmenler gibi grupların karşıtlığı kullanılmaktadır. İkinci vurgu elitlerin ihaneti üzerinedir. Burada, halkın yozlaşmış ve güçlerini kötüye kullanan elitler tarafından ihanete uğradığı ileri sürülmektedir. Son vurgu olan halkın üstünlüğünde, siyasî sistemde halkın iradesinin hâkim kılınması anlamında halkın üstünlüğünün gerçekleştirilmesi talep edilmektedir.[9] Üçüncü vurgu olan halkın üstünlüğü meselesi, halkın hakimiyeti veya halk egemenliği olarak da bilinen, popülist demokrasi kavrayışına temel yönünü veren ve bu çalışmada üzerine yoğunlaşacağımız konuyu oluşturmaktadır.

Popülizm bir ideoloji olarak hem belli bir siyaset tarzına, hem belli toplumsal-siyasal hareketlere hem de belli bir demokrasi anlayışına temel oluşturmaktadır. Popülizmin biçimlendirdiği demokrasi anlayışı liberal demokrasinin karşısında yer almakta, hatta meşru bir muhalefete ancak liberal demokrasilerde izin verildiği için, sıklıkla bu sistemler içinde ve liberal demokrasi karşıtlığı üzerinden kendini inşa etmektedir.

---

6 Müller, *Popülizm …*, s. 36.

7 Müller, *Popülizm…*, s. 36-41.

8 C. Mudde & C. R. Kaltwasse, *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press: New York, 2017, s. 6.

9 Yves Meny & Yves Surel, "The Constitutive Ambiguity of Populism", *Democracies and the Populist Challenge*, Y. Mény&Y. Surel (ed.), New York: Palgrave, 2002, ss. 1-21, s. 11-13.

Popülist demokrasi kavrayışı pek çok bakımdan liberal demokrasi kavrayışının karşıtı bir modeldir ve liberal demokrasinin pratikteki en dişli rakibidir. Popülist demokrasi genellikle bireyciliğe, hukuk devletine, denge-denet mekanizmalarına, çoğulculuğa karşıttır[10] Popülist demokrasi, liberal demokrasinin karşıtı veya liberal demokrasiye alternatif bir model olarak ortaya çıkaran üç ana unsur, üç temel anlayış üzerine yükselmektedir. Bunlardan ilki, anti-öteki(ler) üzerinden kurulan belli türde bir halk kavramlaştırması olarak *aslî halk* anlayışıdır. İkincisi muhalefetin sınırlarını daraltan ve gayrî meşru hatta iten, anti-çoğulcu ve antagonist siyaset üreten *yekpare birlik* anlayışıdır. Bunların bir sonucu olarak, üçüncüsü, halkın veya onu temsil edenin iradesinin mutlak hakimiyetini ileri süren *kuşatıcı egemenlik* anlayışıdır.

Popülizm, halkın iradesini mutlak hâkim kılarak, liberal demokrasinin liberal kısmını geriletmek ve nihayetinde ondan tümden kurtulmak, buna karşın demokrasi kısmını güçlendirmek iddiasındadır. Popülizmin bu iddiasının en temelinde belli türde bir egemenlik kavrayışı yer alır. Bu çalışmada, kuşatıcı egemenlik dediğimiz bu anlayış, popülist demokrasiyi liberal demokrasi anlayışının karşısına yerleştiren başat unsurlardan biridir. Popülistler halk egemenliği kavramına yüklenerek ve onun belli bir kavrayışına referans vererek demokrasideki liberal unsurları tasfiye etmeye, sonrasında oldukça otoriter bir yönetime izin veren bir demokrasi kavrayışına ulaşmaya yönelmektedirler. Velhasıl, popülizmi ve bilhassa popülist demokrasi kavrayışını anlamak ve analiz edebilmek bakımından nasıl bir egemenlik kavrayışına yaslanıldığının anlaşılması önemlidir.

Popülizm veya popülist demokrasinin kendi adıyla doğrudan üretilmiş bir teorisi yoktur.[11] Dolayısıyla kendi adıyla ortaya koyduğu bir egemenlik anlayışı da yoktur. Bununla birlikte genel anlamda halk egemenliği, egemenliğin otoriter yorumları ve otoriter demokrasi anlayışlarını içeren teori ve fikirlerden geniş anlamda faydalanmıştır. Bu bakımdan bilhassa iki filozof özellikle incelenmeye değerdir. Jean Jacques Rousseau ve Carl Schmitt, bizzat kendisine ait kapsamlı ve tutarlı bir felsefesi olmayan popülizme güçlü bir teorik destek veya daha doğru

---

10 Nadia Urbinati, "The Populist Phenomenon", *Raisons Politiques*, 2013, Cilt 3, No 51, ss. 137-154, s. 137.

11 Jan-Werner Müller, "Getting a Grip on Populism", *Dissentmagazine*, 23 Eylül 2011, erişim adresi: https://www.dissentmagazine.org/blog/getting-a-grip-on-populism , erişim tarihi: 16.05.2020

bir ifadeyle teorik kaynak sunmuşlardır.[12] Elbette bu, bilinçli ve adı konularak yapılmış bir destek değildir. Bu iki teorisyenin fikirleri popülistler için oldukça kullanışlı ve elverişli bir malzeme sunması sebebiyle popülizmin teorik temellerine katkı sunmuşlardır. Rousseau ve Schmitt'in teori ve fikirlerinin popülizm ideolojisindeki izlerini egemenlik anlayışı üzerinden takip ettiğimizde söz konusu teorik benzerlik ve etkilenme daha net bir biçimde görülebilmektedir.

III. POPÜLİST EGEMENLİK

Egemenlik oldukça tartışmalı bir kavramdır. En basit şekliyle "nihaî otorite" olarak tanımlanan egemenlik modern devletin temel unsuru olarak görülebildiği gibi demode ve otoriter bir kavram olarak da görülebilmektedir. Jean Bodin egemenliği, kral dışındaki diğer iktidar odaklarını bertaraf etmeye ve monarşileri kurumsal meşruiyet içinde mutlak hükmetme yetkisiyle donatmaya uygun şekilde tanımladı. Bu yüzden sınırlandırılamayan, bölünemeyen ve en üstün yasa yapma yetkisi olarak egemenlik tanımı modern devlet fikri yanında veya onunla birlikte otoriter bir yönetim fikrini de desteklemeye uygun bir yapıdadır. Bodin'in mutlak monarşiler için biçimlendirdiği egemenlik Hobbes'da hâlâ tek ve mutlak olmak koşuluyla toplum sözleşmesi üzerinden doğa durumundaki insanların rızalarına referansla ve seküler temelde formüle edildi. Hobbes sübjektivizmin yarattığı dağılmış veya çoklu iktidarlardan kaçınabilmek, güvenliği sağlamak ve her türlü iktidar belirsizliğinden kurtulabilmek için insanların rızalarıyla gerçekleştirebileceği tek bir mutlak otorite kurma girişimi olarak egemenlik anlayışını geliştirdi. Rousseau ile birlikte egemenlik sürekli ve doğrudan halka bağlanmış, gökyüzündeki Tanrıdan, yeryüzündeki halka indirilmiş ve egemenliğin temellerinin sekülerleşmesi tamamlanmış oldu.

Popülist egemenlik anlayışına gelince, popülistlerin egemenlik anlayışını tutarlı ve kendi adına yapılmış teorik çalışmalar ve literatürden edinemiyoruz. Onun yerine daha çok popülist hareketler, liderler ve yönetimlerin söylem ve pratikleri üzerinden yapılan analiz ve

[12] Popülist demokrasi ve egemenlik anlayışının sol siyasi yelpazeye yerleştirilebilecek Rousseau ile sağ siyasi yelpazeye yerleştirilebilecek Schmitt'in görüşlerinden etkilenmiş olması ayrıca dikkate değer bir konudur. Bu ilişki popülizmin hem sağ hem sol renklere bürünebilme kabiliyetinin temellerine işaret ediyor olabilir.

değerlendirme ile popülist egemenlik anlayışını anlamaya ve tanımlamaya çalışıyoruz.

Popülizmin en temel ayırt edici unsuru halk egemenliği kavramına sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. Eğer liberal demokrasilerin anayasallık ve halkın iradesi olmak üzere iki sütün üzerine yükseldiği fikrini kabul edersek popülizmin anayasallığı reddederek demokrasiyi sadece halk egemenliği üzerine inşa etmek istediğini söyleyebiliriz[13]. Popülistler, halkın iradesini her şeye hâkim kılma, halkın gerçek hakimiyetini sağlama ve böylece gerçek demokrasiyi kurma iddiasındadırlar. Popülist egemenlik anlayışına sahip olduğu özelliklerden dolayı kuşatıcı egemenlik demek oldukça açıklayıcıdır. Popülizmin egemenlik kavrayışı; sınırlandırılamaz, bölünemez, devredilemez ve yanılmaz bir irade olarak halk iradesinin sistemin temel referansı olarak kabul edilmesini içerir. Halka atfedilen böyle kuşatıcı bir yetki dolayımıyla popülizm, gerçek halk egemenliği ve doğru demokrasi kavrayışına sahip olduğunu ileri sürer. Popülizmde, Dahl'ın demokrasinin bağımsız ve ayrı iki boyutu olarak tanımladığı kamusal rekabet ve katılım bakımından değerlendirildiğinde kamusal rekabete karşı olumsuz katılıma karşı olumlu yaklaşıldığı söylenebilir[14].

Popülizmin egemenlik anlayışının en temel yansımasını anayasal mekanizmalara ve sınırlara karşı olan yaklaşımda görmekteyiz. Popülizmde halkın egemenliğini sınırlandıran kurum ve yapılara güven duyulmaz[15]. Popülistler anayasal mekanizmalara, kanunlara ve prosedürlere uymak konusunda çok kötüler veya başka bir ifadeyle *"prosedürlere karşı sabırsızlar"*[16]. Yine de, popülistler anayasal mekanizmalara genellikle doktriner bir katılıkla ve açıktan karşı koymuyorlar, bunun yerine işlerine yaradığı sürece faydalanıp, onlara köstek olmaya başladığı zaman ayak bağı olarak görüp ihlal etmeye veya üstünden atlamaya çalışıyorlar[17]. Popülistlerin anayasayla ilişkisi daha

---

13 Meny&Surel, "The Constitutive …", s. 11-13.

14 Mudde&Kaltwasse, *Populism …*, s. 82.

15 Mudde&Kaltwasse, *Populism …*, s. 82.

16 Jan-Werner Müller, "Populism and Constitutionalism", *The Oxford Handbook on Populism,* Cristóbal Rovira Kaltwasser et al. (ed.), Oxford: Oxford University Press, 2017b, ss. 590-606, s. 590.

17 Cas Mudde, *Are Populists Friends or Foes of Constitutionalism?, Policy Brief,* Oxford: The Foundation of Law, Justice and Society, 2013, erişim adresi:

ziyade araçsaldır, yani bir tür anayasal enstrümantalizmi benimsiyorlar. Anayasa, siyasî birliği kuran ahlâkî çerçeve veya yüksek hukuk olarak anlaşılmıyor, bunun yerine siyasî ihtiyaçlara göre değiştirilebilecek bir temel yasa olarak görülüyor.[18]

Anayasal mekanizmalar elitler tarafından halkın iradesinin hiçe sayıldığı veya halkın iradesinin dikkate alınmadığı karmaşık vasıtalar olarak görülüyor. En temel itirazlardan biri de halkın yasa yapma iradesini denetime tabi tutmaya kalktığı için anayasal yargıya yöneliktir[19] Popülizmde halk anayasal düzenden bağımsız ve ona öncel kurucu iktidar olarak anlaşılır, anayasa karşısında kurucu iktidar olarak halkın mutlak önceliği vardır, bu yüzden de nihayetinden kurucu iktidar olarak halkın kendisi, anayasal sınırlarla kısıtlanamaz kabul edilir. Popülistler halkın iradesini her zaman anayasal kurallar ve prosedürlerden üstün ve değerli görürler, yasalar ve prosedürlere ve anayasal yargıya karşı genel bir güvensizlik taşırlar.[20] Popülizmde çoğunluk yönetimi ilkesine riayet edilmediğini, oysa nihaî otoriteye sahip olanın halk olduğunu ve seçilmemiş diğer kurum ve yapıların meşru bir otoritesinin bulunmadığını ileri sürülmektedir.[21]

Bu konu sıklıkla hukuk ve siyaset arasında gerilimli bir ilişki bulunduğu değerlendirmelerinde kendini göstermektedir. Durum hukukun hakimiyeti ile demokrasi fikrinin veya halkın iradesi ile anayasal aklın çatışması olarak görülmekte, popülistler bakımından siyasetin tam denetimi ve kontrolünde olmayan bir hukuk, nihaî veya aslî olması gereken halkın iradesini baskılama aracı olarak görülüp dışlanmaktadır. Ayrıca popülistlere göre siyasî birliğin halkın anayasal kimliği üzerine inşa edildiği iddiası doğru değildir. Tam aksine siyasî birlik yasama yoluyla anayasal kimliği inşa eder. Velhasıl, popülist

---

https://www.fljs.org/sites/www.fljs.org/files/publications/Mudde_0.pdf, erişim tarihi: 16.05.2020, s. 4-6.

18 Paul Blokker, "Populist Constitutionalism", *Routledge Handbook of Global Populism,* Carlos de la Torre (ed.), London: Routledge Handbook Online, 2018, s. 2.

19 Richard D. Parker, "Here, the People Rule": A Constitutional Populist Manifesto", *Valparaiso University Law Review,* 1993, Cilt 27, No 3, ss. 531-584.

20 Luigi Corrias, "Populism in a Constitutional Key: Constituent Power, Popular Sovereignty and Constitutional Identity", *European Constitutional Law Review,* 2016, Cilt 12, No 1, ss. 6-26, s. 9, 10, 14.

21 Mudde&Kaltwasse, *Populism …*, s. 82.

egemenlik anlayışı anayasacılık fikri ile uyuşmuyor[22]. Hatta anayasacılığı reddetmektedir.[23]

Bazı popülistler ise açıktan anayasacılığa karşı çıkmak yerine kendi anayasacılıklarını geliştirmeye yöneliyorlar. Bu yazarlar anayasacılığın üç temel savına karşı çıkıyorlar. Bunlar: Popülist demokrasinin anayasal demokrasiye karşıt olduğu; anayasal hukukun politika ve sıradan hukukun üstünde yüksek hukuk olduğu; anayasa hukukunun ana misyonunun çoğunluğa karşı bireyleri ve azınlıkları korumak olduğu iddialarıdır.[24] Bazı yazarlar popülist bir anayasacılık anlayışı geliştirerek anayasacılığının yerleşik kalıplarını kırmaya girişiyorlar.[25] Örneğin Parker, popülist anayasacılık dediği şeyde anayasa hukukunun çoğunluğun sınırlanmasına yoğunlaştığı kadar hatta daha bile fazla çoğunluk yönetiminin geliştirilmesine yoğunlaşması gerektiğini ileri sürmektedir. Üstelik çoğunluk yönetimini geliştirme işinin sıradan insanın siyasî enerjisine yönelik tahayyüller, tutumlar ve varsayımlar yoluyla yapılması gerektiğini belirtir.[26]

Bütün bu popülist anayasacılık çabalarına rağmen popülizm halk egemenliği kavramını bireysel hakları korumaya hasredilmiş kurumları aşındırmak için kullanmaya eğilimlidir. Benzer şekilde çoğunluk yönetimi ilkesi azınlık haklarını engellemek için kullanılmaktadır. Popülistler kurdukları sert siyasî bölünmeyi, istikrarlı siyasî koalisyonlar kurulmasını önleyici şekilde güçlendirebilirler. Ahlâkçı bir siyasî

---

22 Corrias, "Populism …, s. 24-25, 19.

23 Bknz.: K. Abts & S. Rummens, "Populism versus Democracy", *Political Studies,* 2007, Cilt 55, No 1, ss. 405- 424, s. 408; Canovan, "Trust …"; Mény&Surel, "The Constitutive …", s. 10-11.

24 Parker, "Here, the People …", s. 531.

25 Bknz.: Parker, "Here, the People …"; Jack M. Balkin, "Populism and Progressivism as Constitutional Categories", *Yale Law Journa*l, 1995, Cilt 104, No 7, ss. 1935-1990; Ran Hirschl, *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004; Mark Tushnet, "Abolishing Judicial Review", *Constitutional Commentary*, 2011, No 27, ss. 581-589; Mark Tushnet, "The Relation Between Political Constitutionalism and Weak-Form Judicial Review", *German Law Journal*, 2013, Cilt 14, No 12, ss. 2249-2263.

26 Parker, "Here, the People …", s. 532.

perspektif nedeniyle politik anlaşmaları ve uzlaşmaları çok zorlaştırabilir.[27]

Popülizmin sınırlı veya anayasal devlet anlayışıyla uyuşmaması liberalizm ile demokrasi arasında yapılan bir ayrım ve bu ayrım üzerinden popülizmin savunduğu veya ileri sürdüğü fikirlerin liberalizm değil, gerçek demokrasi olduğu iddiasına bağlanır. Bu fikrin temelleri Schmitt'e kadar gitmektedir. Schmitt'e göre liberalizm ve demokrasi gibi iki birbirinden farklı unsur tarihsel olarak ortak düşmana karşı 19. Yüzyıl boyunca birlikte hareket ettikleri için aynıymış gibi görüldüler[28]. Modern kitle demokrasisi bu işbirliği yüzünden ikisinin muğlak bir kombinasyonu halinde gelişmiştir[29]. Schmitt'e göre 20. Yüzyıla gelindiğinde ortak düşman ortadan kalkınca liberalizm ve demokrasi arasındaki çelişki de gün yüzüne çıkmıştır[30].

Schmitt, liberalizmin bireyci ahlâkî pathosla yüklü kapsamlı ve tutarlı bir felsefi sistem olduğunu, siyasî olarak düşünce, basın, toplanma ve tartışma özgürlüğünü savunduğunu belirtir. Zıtlıkların ve farklılıkların kabulüne dayanan bu özgürlükler liberal bir siyasî sistem için hayat memat meselesidir.[31] Schmitt'e göre liberal siyasal sistemin göbeğinde yer alan parlamento kamusallık ve tartışmaya dayanır. Farklı görüşlerin serbestçe dile getirilmesi, zıtlıkların mücadelesi ve diğerleri ile tartışma ve müzakere sonucunda kararların alınmasını savunur. Ayrıca liberalizm sınırlı iktidarı, hukuk devletini ve kuvvetler ayrılığını savunur[32]. Buna karşın demokrasinin bahsi geçen liberal ilke ve değerlerle zorunlu bir ilişkisi yoktur. Her şeyden önce demokrasi ahlâkî değil, siyasî bir ülküdür. Bir ideoloji olmaktan ziyade bir örgütlenme biçimidir, bir içerikten ziyade bir formdur. Demokrasi liberalizmle, sosyal demokrasi formu içinde sosyalizmle ve diktatörlüklerle uyumlu olmuştur.[33]

Schmitt'e göre "*(b)ir demokrasi kendisinden taviz vermeksizin militarist veya pasifist, mutlakiyetçi veya liberal, merkeziyetçi veya yerinden yönetimci, ilerici veya gerici ve farklı zamanlarda bunlardan*

---

27 Mudde&Kaltwasse, *Populism …*, s. 83.
28 Carl Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, A. E. Zeybekoğlu (çev.), 2014, Ankara: Dost Yayınları, s. 17, 36.
29 Schmitt, *Parlamenter …,* s. 30.
30 Schmitt, *Parlamenter …,* s. 34-36.
31 Schmitt, *Parlamenter …,* s. 35, 56-57.
32 Schmitt, *Parlamenter …,* s. 53-57.
33 Schmitt, *Parlamenter …,* s. 35-36, 39, 49.

herhangi biri olabilir."[34] Aynı şekilde, *"(d)emokrasi modern parlamentarizm olarak adlandırılan şey olmaksızın da var olabileceği gibi, parlamentarizm de demokrasi olmaksızın var olabilir ve diktatörlük demokrasinin zıddı olmadığı gibi, demokrasi de diktatörlüğün zıddı değildir"* iddiasında bulunur.[35] Velhasıl, bu yaklaşıma göre, liberal demokrasi ile popülist demokrasinin anayasacılık ve sınırlı iktidar konusunda karşıt taraflarda yer alması olağan kabul edilmelidir.

Popülizm sadece sınırlı egemenliğe, yani sınırlı iktidara karşı değildir, aynı zamanda halkın iradesinin, yani egemenliğin esasen devredilemez olduğunu da ileri sürer.[36] Liberal demokrasiler temsili sistemlerdir. Temsilin temelinde çeşitli kamu görevlerine gelecek kişilerin seçmenlerin oylarıyla belirlenmesi ve bu kişilerin kendilerini seçenleri temsil ettiği, onların talep ve çıkarlarına uygun davranmaları gerektiği fikri vardır. Popülistlere göre bu temsil mekanizması halktaki egemenliğin temsilcilere devredilmesi anlamına gelir. Popülistler, temsili demokrasiyi araya siyasî elitleri koyarak halkın hakimiyetine köstek olan defolu bir sistem olarak görürler. Bir popülist için en azından söylemde doğrudan demokrasi ideal olandır, ancak pratikte doğrudan demokrasinin uygulanması oldukça farklı biçimde gerçekleşir. Burada doğrudan demokrasi halkın bizzat yönetime katıldığı bir yöntemle değil, aracıları devre dışı bırakarak halkın iradesinin yönetime hâkim olması biçiminde işleyecek bir yöntemle sağlanmaya çalışılır. Bu çaba sıklıkla anayasal kurumlar ve temsil mekanizmalarını plebisit yöntemleriyle devre dışı bırakmaya yönelir.[37]

Buna karşın liberal demokratların penceresinden bakıldığında temsil tam bir devir olarak görülemez, çünkü temsilciler dönemleri boyunca sürekli medya, kamuoyu veya STK'ların kontrolü ve gözetimi altındadırlar. Ayrıca tekrar seçilmek için dönemleri içindeki söz ve davranışları bakımından seçmenlerin talep ve beklentilerine karşı duyarlı olmak zorundadırlar. Temsili sistemlerin ilk başlarında görev süresi

---

34 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 41.

35 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 49.

36 Bknz.: Paul Taggart, "Populism and The Pathology of Representative Politics*", Democracies and the Populist Challenge,* Yves Meny&Yves Surel (ed.), UK: Palgrave Macmillan, 2002, ss. 62-80. Taggart, *Popülizm ...*; Meny&Surel, "The Constitutive …"; Nadia Urbinati, "Democracy and Populism", *Constellations,* 1998, Cilt 5, No 1, ss. 110-124.

37 Cas Mudde, "The Populist Zeitgeist, *Governance and Opposition*, 2004, Cilt 39, No 4, ss. 541-563, s. 547, 562.

boyunca sadece seçimle yapılan hem hukukî hem fiili bir devirden söz edilebilse bile günümüz liberal demokrasilerinde bu tür bir devirden söz etmek kolay değildir. Bir egemenlik devrinden ziyade kendi seçmenlerinin ve kamuoyunun rızasını sürekli gözetmek durumunda olan ve seçim dönemlerinde de onayını almak zorunda olan temsilciler vardır.

Sadece temsil mekanizması değil, halk ile devlet iktidarı arasındaki yer alabilecek her türlü aracı yapılar popülistler bakımından sorunludur. Popülistler halk ile aralarında engel olarak gördükleri parti teşkilatı, medya veya sivil toplum örgütleri veya parlamento gibi aracılardan hoşlanmazlar, onları devre dışı bırakıp, kendilerinin doğrudan halkı temsil ettiklerini ileri sürerler[38]. Aslında popülistler liberal demokrasinin temsili sistemi ve kurumları yerine farklı türde bir temsil anlayışını koyarlar. Halk ile lider arasında organik bir temsil ilişkisi kurarlar. Lider çoğunluğun desteğini alsın veya almasın halktan biri olarak halkın değerlerini, ihtiyaçlarını, duygu ve düşüncelerini ve son tahlilde iradesini doğru şekilde bilen ve yansıtan bir figüre dönüştürülür. Burada popülist lider halk için, halkı temsilen konuşan biri değil, adeta halkın kendisi olarak konuşan biridir. Buradaki temsil bir tür özdeşlik üzerinden kurularak halkı rehber edinen liderin halka rehberlik etmesi gibi bir döngü içine sokulur.

Bu bakımdan popülizmde egemenliğin devredilemez bir şekilde kavranması daha ziyade parlamentolar için geçerlidir. Parlamentolar yapısı gereği toplumun farklı kesimlerinden oy alarak gelmiş temsilcilerin çokluğu ve çeşitliliği fikri üzerine oturur. Parlamentolar toplumun birbirinden farklı değerleri ve çıkarları olan farklı kesimlerinin temsiline dayanır. Parlamentoda bu farklı görüş ve çıkarlar birbirlerini ikna etmeye, etkilemeye ve birbirleriyle müzakere ve pazarlık etmeye girişirler. Nihayetinde parlamentodan çıkan kararlar bu tartışma, pazarlık ve müzakerenin bir sonucudur. Parlamento fikrinde popülistler bakımından uygunsuz olan temel husus tahayyül ettikleri yapay aslî halk ve ona atfettikleri egemenlik veya irade kavrayışına uymayışıdır.

Popülistler halkı yekpare ve homojen bir birlik olarak inşa ederler. Halk en başta bütün toplumu kuşatan bir kavrayış değildir, toplumun belli bir kesimini tanımlayan ayırıcı, hatta dışlayıcı ve büyük ölçüde özcü bir terim olarak kullanılır. Halk, çeşitli niteliklerle tanımlanan (bu nitelikler popülizmin sol veya sağ olmasına, zamanın

[38] Müller, *Popülizm …*, s. 52.

ruhuna ve koşullara göre değişiklik gösterebilir) etnik, dinî, kültürel, ekonomik, sosyolojik karşıtlıklarla olumsuz şekilde tanımlanan "öteki" karşısında ahlâkî ve aslî olma vasfına sahip "biz" olarak inşa edilir. Egemenlinden ve temsilinden bahsedilen halk aynı değerlere, özelliklere, çıkarlara, taleplere sahip bu sebeple de bütünleşik ve kollektif tek bir iradede kendini yansıtan kurgusal soyut bir yapıdır. Toplum içinde diğerlerinden ayrılan, ülkenin ve vatanın gerçek sahibi olan aslî bir halk kimliğinin etnik, dinî, sınıfsal veya kültürel temelde tanımlanması, genellikle toplumun diğer üyelerine karşı dışlayıcı ve düşmanca bir söylemin kurulması ile birlikte yürütülür. Öteki olan grup hain, yabancı veya yozlaşmış kesimler olarak yaftalanarak halkın ve dolayısıyla siyasî ortaklığının dışına sürülmek istenir. Popülizm bu yönleriyle liberal demokrasilerin çoğulcu özelliğine karşıt bir pozisyona yerleşir.[39] Aslî halkın ve iradesinin çoğulcu bir yapısının varlığı reddedildiği için, birbirinden farklı fikirleri olan çok sayıda temsilcinin tartıştığı ve müzakere ve uzlaşıyı gerektiren bir temsiliyet içeren parlamento halk adına konuşmaya uygun bir yapıya sahip değildir. Bu sebeple yasama yerine bütünleşik tek bir irade adına söz söylemeye uygun yürütme, bilhassa da tek bir liderde toplandığında, popülistler bakımından öne çıkar. Popülistlerin yürütmenin aslında aslî halkın gerçek temsilcisi olarak görülen liderlerin seçim yoluyla göreve gelerek halkı temsil ediyor olmasıyla sorunlu bir ilişkileri yoktur. Yeter ki seçimler, aslî halkı temsil eden gerçek liderleri işbaşına getirsin.

Popülizmde, egemenliğin devredilemez olarak görülmesindeki ile aynı gerekçeler egemenliğin bölünemezliğini de destekler. Popülistler halk iradesini, liberal demokraside olduğu şekliyle çoğulcu ve çoğunluk-azınlık şeklindeki ikili doğasını reddederek kapalı ve yekpare bir şekilde kavrarlar. Çoğunluk yönetimini kabul ediyorlar ancak çoğunluğu liberal demokraside olduğu gibi farklı iradelerin, belli bir anda (seçim döneminde) toplanmasından ibaret olarak görmüyorlar, bunun yerine çoğunluğu kollektif ve yekpare bir birlik olarak anlıyorlar[40]. Yekpare tek bir halk olduğuna göre, onun da tek bir iradesi vardır. Bu iradeyi birden fazla irade varmış gibi birbirini denetleme ve dengeleme işlevi görmek

---

39 Bknz.: Margaret Canovan, "Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", *Democracies and the Populist Challenge*, ed. Mény&Y. Surel , London: Palgrave, 2002, ss. 25–44; Cas Mudde, "The Populist Zeitgeist, *Governance and Opposition*, 2004, Cilt 39, No 4, ss. 541-563.

40 Blokker, "Populist …", s. 2.

üzere bölmek mümkün ve anlamlı değildir. Popülistler için en fazla halkın iradesi ortaya çıkıncaya ve bilinir oluncaya kadar tartışmayı ve farklılığa düşmeyi kabul etmek mümkün olur. Bir defa irade ortaya çıktığında (aslında çıktığı varsayıldığında) artık o iradeye ve görüşe muhalefet etmek veya karşı çıkmak gayri meşru hale gelir[41]. Aslî halk olarak tanımlananın dışında kalan karşıt grupların siyasal sistem içindeki meşruiyeti genellikle reddedilir. Bu karşıt gruplar bazen elitler, bazen dinî, etnik, kültürel bir azınlık grubu bazen de göçmenler olabilir. Bu yüzden popülist demokraside, muhalefeti ve azınlıkta kalanları koruma veya sistemde kurumsal bir yer ayırmaya yanaşılmaz. Popülistler tek bir halka ait tek bir irade tahayyül etmek yoluyla egemenliğin bölünebilirliğini imkânsız hale getirmiş olurlar[42]. Bunun anlamı kuvvetler ayrılığı veya ademî merkeziyet gibi mekanizmalara karşı pek sempatik yaklaşmamalarıdır. Halkın iradesi kendini gerçekleştirmek için tek bir devlet iktidarında yansımalıdır. Popülistler çoğunlukla liberal demokrasilerin parçalamaya veya bölmeye çalıştığı "iktidarları", tekilliği ve aktifliği sebebiyle yürütmede toplamaya meylederler.

Popülist egemenlik anlayışının son niteliği halk iradesinin yanılmaz olarak tanımlanmasıdır. Popülistler halkı mistik ve ahlâkî bir varlık, bir idol olarak kavramlaştırdıkları için aslî halkın iradesini yanılmaz ve en doğru irade olarak görürler. Halk her zaman haklıdır, halkın sağduyusu ve vicdanı iyi politikanın rehberi olmalıdır[43]. "*'Erdem, ezici çoğunluğu teşkil eden basit insanlarda ve onların kollektif geleneklerinde gizlidir.' 'Halk'a üstün çıkma hakkını veren, sıradanlığı ve terbiyesidir. Bu nitelikler genelde seçkinlerin yozlaşmışlığı ve aptallığıyla karşılaştırılır.*"[44] Popülistlere göre halkın iradesi kendiliğinden ve doğası gereği iyi olduğu için siyasî kararlar ve politikalara tek nihaî rehber olmalıdır[45]. Popülistler halkı sabit ve verili bir kimlik ile kavrıyorlar, dolayısıyla politikacıların temel vazifesinin de bu kimliğin altındaki değerlere koruyuculuk yapmak olduğunu düşünüyorlar.[46]

---

41 Canovan, "Taking …", s. 34.

42 Urbinati, "Democracy …", s.116-117.

43 Mudde, "The Populist …", s. 546-547.

44 Taggart, *Populizm,* s. 119.

45 Pepijn Corduwener, "The Populist Conception of Democracy beyond Popular Sovereignty", *Journal of Contemporary European Research*, 2014, Cilt 10, No 4, ss. 423-437, s. 425.

46 Corrias, "Populism …, s. 12.

Özetle popülist egemenlik anlayışının çekirdeğinde homojen, yekpare, üstün ahlâklı ve belli bir ontolojik öze sahip halkın iradesinin sınırlandırılamaz, devredilemez, bölünemez ve yanılmaz bir irade/egemenlik olduğu fikri yatmaktadır. Bu egemenlik anlayışının Roausseau ve Schmitt'deki köklerini egemenliğin niteliği, egemenliğin öznesi ve egemenliğin kullanımı olmak üzere üç ana kategori altında ele almaya çalışacağız.

IV. EGEMENLİĞİN NİTELİĞİ

Popülizm bir ideoloji olarak egemenlik anlayışının nitelikleri konusunda Rousseau'ya çok şey borçludur. İlk ve en önemli nitelik olan sınırlandırılamazlık Rousseau'nun halk egemenliği fikrinin çok önemli bir kısmıdır. Rousseau devletin veya sitenin bir tüzel kişilik olarak en önemli işinin varlığını korumak olduğunu belirtir. Siyasî birim varlığını koruyabilmek için, her parçayı bütüne yani her bir üyeyi siyasî birime "*en uygun biçimde işletip kullanmak için genel ve zorlu*" bir güce ihtiyaç duyar[47]. İşte bu yüzden genel iradenin veya egemenliğin sınırlandırılması amacına uygun davranmasına engel olabilir.

Rousseau'ya göre sosyal sözleşme yoluyla egemen varlık bir kez kurulduktan sonra, bir bütün olarak yurttaşlar üzerinde sınırlandırıcı düzenlemeler yapan kamusal kararlar alabilir, ancak egemen varlık bir bütün olarak kendi kendisini sınırlandıracak veya yükümlülük altına sokacak kararlar alamaz. *"(B)ütün uyrukları egemen varlığa borç altına sokabilen kamu kararı karşıt nedenden, egemen varlığı kendi kendine karşı borç altına sokamaz; onun için, egemen varlığın, bozamayacağı bir yasanın buyruğu altına girmesi politik bütünün özüne aykırı düşer. Egemen varlık, kendini yalnız bir tek bakımdan görebildiği için, kendi kendisiyle sözleşme yapan kişi durumundadır: Bu da gösterir ki, halkın bütünü için hiçbir zorunlu temel yasa yoktur ve olamaz ... ".*[48] Rousseau'ya göre, egemen varlık *"kendinden bir parçayı başkasına geçiremez ya da bir başka egemen varlığın boyunduruğu altına giremez*", böyle bir durumda kendi kendini yok etmiş olur[49]. Schmitt de tıpkı Rousseau gibi halk egemenliğinin sınırlandırılamaz olduğunu

---

47 Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi,* Vedat Günyol (çev), İstanbul: Adam Yayınları, 1993, s. 40.

48 Rousseau, *Toplum ...,* s. 27-28.

49 Rousseau, *Toplum ...,* s. 28.

savunmaktadır. Hiçbir anayasal kurum *"tek kriter olan ve karşı konulamaz nitelikte"* olan halk iradesine ayak direyemez[50].

Sınırsız bir halk egemenliği fikri Rousseau'da da görüldüğü üzere halk ve devlet arasında kurulan özdeşlik yoluyla temellendirilir. Halk ile devlet sosyal sözleşmeyle kurulan siyasî birim üzerinden özdeş kılınır. Halk kendi kendini yönetme yetkisine sahipse, halk kollektif bir bütün olarak devletle aynı şey haline gelir. Dolayısıyla liberal demokrasidekine benzer bir sınırlı iktidar veya sınırlı devlet fikri burada anlamsız hale gelir, böyle bir sınırlama halkın kendisine karşı kendi iktidarını sınırlamak olur. Rousseaucu ifadeyle genel irade demek devlet demektir. Egemenin sınırlanması, onu yansıtan devletin sınırlandırılması, halkın bir bütün olarak kendi kendini sınırlaması anlamına geleceği için reddedilir. Ancak ikinci bir gerekçe daha vardır. Yine egemen varlık ile bir bütün olarak halk arasında kurulan özdeşlik nedeniyle, bütünün uyruklarına zarar vermesi mümkün değildir. Egemen varlık kendini kuran kişilerden oluştuğu için bu kişilerin çıkarlarına aykırı çıkarı yoktur. Egemen varlığın uyruklara güvence vermesine gerek yoktur.[51] Bu sebeple sınırlandırılması anlamsızdır. Sınırlama kötüye kullanılabilecek veya yanlış kararlar verebilecek bir unsur için gereklidir. Egemen varlık doğası gereği herkesi temsil ettiği ve herkesin çıkarını gözettiği için sınırlama anlamsızdır.

Rousseau'nun değerlendirmesinden egemen varlıktan kastının doğrudan halk olduğu düşünülebilir. Halk ile egemen varlık arasında bir çakışma söz konusu olmakla birlikte tam olarak aynı iki şeyi kast etmiyor. Egemen varlık derken, devletin etkin halinden, iktidardan bahsediyor. "*Bütün öbür kişilerin birleşmesiyle oluşan bu tüzel kişiye eskiden site denirdi; şimdiyse cumhuriyet ya da politik bütün deniyor. Üyeleri ona edilgen olduğunda devlet (état), etkin olduğu zaman egemen varlık (souverain) öbür devletler karşısında da egemenlik (puissance) diyorlar."*[52] Aslına bakılırsa egemenliğin aslî sahipliği ile egemenliğin kullanımı arasında ortaya çıkan bir ayrışma yokmuş gibi muamele ediliyor. Tek tek üyelerin tamamı egemen olmakla birlikte, üyelerin egemenliği bir bütün olarak hep birlikte ve sürekli kullanmaları mümkün değildir. Rousseau aslında bir tüzel kişilikten bahsediyor. Oysa, tüzel kişiliğin aktive edilmesi veya işletilmesi durumunda ikisi arasında bir ayrılma kaçınılmaz hale gelir.

---

50 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 33.
51 Rousseau, *Toplum ...,* s. 28.
52 Rousseau, *Toplum ...,* s. 26.

Kuşatıcı egemenlik anlayışının ikinci belirgin özelliği bölünemez olmasıdır. Rousseau'nun halk egemenliği kavramsallaştırması bütün üyelerin iradelerinin bütünleşik ve tek bir iradeye dönüşmesi anlamında genel iradeyi merkeze alır. Halk egemenliği halkın farklı kesim ve gruplarının farklı çıkar ve tercih ve dolayısıyla farklı iradelere sahip olabileceği bir yapı değildir. Genel irade yapısı gereği parçalı olamaz, toplumdaki üyelerin iradelerinden oluşmakla birlikte onların iradesinin basit bir toplamı değildir. Onların iradesinden kaynaklanan ancak tek tek bireylerin iradesinden ayrı ve yekpare, bütünleşik bir iradedir. Rousseau'ya göre egemenlik veya genel irade bölünemezdir. Egemenlik bölünemez "*çünkü, istem ya geneldir, ya değildir; ya halkın tümünün istemidir ya da sadece bir bölüğünün.*"[53]

Toplum sözleşmesiyle, *"(h)er birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz*.[54] Bu sözleşme o anda sözleşmeyi yapanların kişisel varlıklarının toplamından oluşan bir yapı ortaya çıkarmaz, üyelerden oluşan ancak üyelerinden ayrı tek bir varlık oluşturur. Sözleşmeye katılanların oy sayısı kadar üyesi olan ancak onların dışında ve üstünde tüzel ve kollektif bir bütünün ortaya çıkmasına yol açar.[55]

Rousseau'ya göre egemenliğin birkaç parçaya bölünebileceğini söyleyenler egemenliğin ilkesiyle konusunu birbiri karıştırmaktadırlar. Egemenliği *"yasama gücü ve yürütme gücü, vergi, adalet ve savaş hakları gibi birtakım parçalara bölüyorlar… [e]gemen varlığı ayrı ayrı parçalardan eklenerek oluşan gerçeksiz bir varlık durumuna sokuyorlar*."[56] Rousseau'ya göre bu hatayı egemen gücü doğru kavrayamadıkları için ve egemenliğin belirtilerini onun parçaları sanmalarından dolayı yapıyorlar. Savaş ilanı, barış yapmak veya vergi toplamak egemenlik işlemi sanılır, oysa bunlar asıl egemenlik işlemi olan yasanın (yasamanın) kendisi değil, uygulamalarıdır.[57]

Kuşatıcı egemenlik kavrayışının üçüncü özelliği devredilemezliktir. Rousseau'ya göre egemenlik temsilcilere devredilemez veya başkasına geçirilemez bir yapıdadır. *"Egemenlik, halk*

---

53 Rousseau, *Toplum …,* s. 36-37.
54 Rousseau, *Toplum …,* s. 26.
55 Rousseau, *Toplum …,* s. 26.
56 Rousseau, *Toplum …,* s. 37.
57 Rousseau, *Toplum …,* s. 37.

oyunun yürütülmesinden başka bir şey olmadığı için, bence, hiçbir zaman başkasına geçirilemez; birleşimli (kolektif) bir varlık olan egemen varlığı da ancak yine kendisi temsil edebilir.[58] Modern demokrasi teorisinde bilhassa parlamenter demokraside parlamento, halkın temsilcilerinden oluşan ve halkın küçük bir modeli olarak görülmekteydi. Halk, egemenliğini bu temsilcileri eliyle parlamentoda kullanırdı. Ölçek engeli gerekçesiyle önerilen bu temsili yöntem Rousseau için demokratik bakımdan kabul edilmez bir durumdu. Rousseau ısrarla *"ne olursa olsun, bir ulus kendine temsilciler seçer seçmez, özgürlüğünü de varlığını da yitirmiş olur"* demektedir[59].

Schmitt modern kitle demokrasisinin ölçek sorunu nedeniyle parlamentoyu sistemin esası olarak konumlandırdığını belirtir. Buna göre "*parlamento halkın bir komitesidir, hükümet de bir parlamento komitesi*"dir.[60] Schmitt'e göre parlamento fikri demokratik görünmekle ve demokrasi fikri ile bağlantılı ve eşzamanlı olmakla birlikte, aslında demokratik değildir.

Schmitt ölçek gibi gerekçelerle halkın doğrudan kendi kendini yönetmesi yerine, parlamentoda halkı temsil eden kişiler üzerinden yönetmesi demokratik kabul ediliyorsa, tek bir kişinin halkı temsil etmesinin de demokratik kabul edilebileceğini ifade eder[61]. Yani belli sayıda kişinin halkı temsil etmesi demokratik bakımdan meşru ise, tek bir kişinin halkı temsil etmesi neden meşru olmasın? "*Eğer pratik ve teknik sebeplerle halk yerine temsilciler karar verebiliyorsa, aynı halk adına tek bir temsilci de karar verebilir ve bu gerekçelendirme demokratik olmaktan çıkmaksızın anti-parlamenter bir sezarlığı haklı çıkarabilir"*.[62]

Kuşatıcı egemenliğin son özelliği yanılmazlıktır. Egemen varlık, yani genel irade yanılmazdır. Rousseau'nun formülasyonuyla genel irade veya egemen varlığın iradesi her zaman doğrudur ve kamusal yarara yöneliktir. Egemen varlık kendini oluşturan kişilerden oluşan bir varlık olduğu için bu kişilerin çıkarına aykırı hiçbir çıkarı yoktur ve olamaz. Bütünün, yurttaşlarına zarar vermeyi aklından geçirmesi düşünülemez bir durumdur.[63] Genel iradenin her zaman doğru ve yanılmaz olması onun

58 Rousseau, *Toplum ...,* s. 35.
59 Rousseau, *Toplum ...,* s. 109.
60 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 52.
61 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 52.
62 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 52.
63 Rousseau, *Toplum ...,* s. 28, 39.

yapısı gereği ortak iyiyi gözetmesinden kaynaklanır. Egemenliğin bu özelliği genel irade ile herkesin iradesi arasında yapılan yapay bir ayrıma dayanır. İnsanların istemi ile genel istem arasında çoğunlukla farklılık vardır.

Herkesin istemi kişisel veya özel çıkarları gözetir, genel istem bu özel çıkarları yansıtan iradelerin toplamı değildir. Genel irade kişisel çıkarları ile hareket eden insanlarda değil, bütün bir toplumun iyiliğini isteyen yurttaşlar bütününde ortaya çıkar ve *"(i)stemi genel yapan oyların sayısından çok, onları birleştiren ortak yarardır*[64]. Rousseau genel iradeyi kamuya yönelik ödevleriyle beliren yurttaşların iradesi olarak, özel iradeyi de kendi çıkarını gözeten insanların iradesi olarak ayırır[65].

Schmitt bu genel iradenin hep iyi veya yanılmaz olduğu fikrinin, Ortaçağ'daki Tanrı'nın iradesinin genel ve yanılmaz olarak tanımlanmasına benzetmektedir. Modern dönemdeki egemenlik kaynağı olan halkın iradesi Tanrı'nın iradesinin yerine konulmuştur. Ancak burada bir sorun vardır. Halk daha doğru bir ifade ile toplum, Tanrı ve monarkta olduğu gibi kendi başına karar verici tekil bir iradeye sahip değildir. Halkın böyle bir özellik kazanması için ulusal bir bilinç kazanıp, organik bir birlik olarak tasavvur edilmesi gerekir.[66] Böylece halk, Rousseaucu ifade ile özel çıkarlar yerine genel çıkara yönelen, yanılmaz tekil bir iradeye, Schmittci ifade ile çok sayıda kişiden oluşan halk dezisyonist, yani nihaî karar verici bir unsura dönüşmüş olur.

V. EGEMENLİĞİN ÖZNESİ

Popülizmin egemenlik anlayışında egemenliğin niteliği kadar egemenliğin sahibinin nasıl tasavvur edildiği de önemlidir. Rousseau ve Schmitt'in egemenliğin öznesi anlayışları popülizme teorik altyapı sunmaya oldukça uygundur.

Rousseau egemenliğin sahibi olan halkı homojen yani türdeş bir yapı olarak görmektedir. Bir toplum diğer toplumlardan ayrılarak, aynı sosyal sözleşmeyi imzalamış olmaktan, aynı siyasî ilke etrafında

---

64 Rousseau, *Toplum ...,* s. 42.

65 Mehmet A. Ağaoğulları, "Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor", *Batı'da Siyasal Düşünceler.* M. A. Ağaoğulları (ed.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 569-596, s. 584.

66 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 54.

birleşmiş olmaktan, aynı siyasî birimin üyeleri olmaktan dolayı bir siyasî ortaklığa sahiptirler. Buraya kadar olan kısımda, buna homojenlik demek doğru olmaz, olsa olsa siyasî bir ortaklık söz konusudur. Bu siyasî ortaklığın her bir üyeyi eşit hak ve ödevlerle donatmak yoluyla toplumun üyeleri arasında bir tür siyasî-hukukî eşitlik homojenliği kurduğu doğrudur. Ancak Rousseau bu siyasî-hukukî eşitlikle, yani formel homojenlikle yetinmez. Sözleşme ile kurulan toplumunun, varlığını sürdürebilmesi ve rejimin iyi işleyebilmesi için onları bir anlamda içeriksel veya kimliksel bir homojenliğe de sahip hale getirecek başka tür bir inşanın gerekli hatta şart olduğunu söyler. Toplumu siyasî-hukukî bir ortaklığın ötesine taşıyarak ayrılmaz bir bütün, organik bir beden haline dönüştürecek bir homojenliğe de ihtiyaç vardır.

Rousseau, devletin halkı yurtseverlik ve dindaşlık üzerinden organik bir bütüne dönüştürmesi gerektiğini savunmaktadır. Yurttaşların birbirine ve ülkeye bağlanmalarını sağlayacak yurtseverlik iki temel araç ile sağlanacaktır; kamusal eğitim ve kamusal seremoniler. Devlet eğitim yoluyla insanların fikir, kanaat ve duygularını öyle biçimlendirmelidir ki, *"herkesin sevgiyle, tutkuyla, zorunlulukla"* yurtsever olması sağlansın. Eğitimin yanında gösteriler, törenler, bayramlar gibi kamusal seremoniler yoluyla gelenek ve görenekler inşa edilip sürdürülerek yurtseverlik pekiştirilmiş olur.[67] Rousseau dinî, bir toplumdan bir ulus veya organik bir halk yaratacak önemli bir araç olarak görmektedir. Ancak tek tanrılı veya pagan dinleri bu iş için uygun bulmaz, cumhuriyete uygun bir yurttaşlık dini gereklidir. Ona göre devlet tarafından kurulacak bu yurttaşlık dinî sade ve basit olmalı, insanlara uzlaştırıcı duygular sunmalıdır. Bu dinin temel amacı insanları iyi birer yurttaş ve sadık birer uyruk olmaya yönlendirmek olmalıdır.[68]

Rousseau'nun homojen bir halk fikri, kendini genel iradenin ortaya çıkması sürecinde de göstermektedir. Kamusal meselelerin tartışıldığı ve oylandığı durumlar halkın ahlâkı ve sağlığı konusunda bir göstergedir. *"Halk toplantılarda ne kadar birlik olursa, yani oylar birliğe ne kadar yaklaşırsa genel istem de o kadar baskın çıkar; uzun tartışmalar, ayrılıklar, gürültü patırtılarsa özel istemlerin ağır bastığını ve devletin sonunun geldiğini haber verirler."*[69] Rousseau başka bir yerde genel iradenin ortaya çıkması için herkesin fikrini serbestçe söylemesini

67 Ağaoğulları, "Jean-Jacques Rousseau …", s. 594.
68 Rousseau, *Toplum …,* s. 156-157.
69 Rousseau, *Toplum …,* s. 121.

öğütlemekle birlikte, ideal durumu sürekli ve kendiliğinden oybirliğine ulaşan bir toplum olarak resmetmektedir. Genel irade farklılıkların ve çatışmanın değil, kendiliğinden ortak iyinin görüldüğü ve benimsendiği bir iklimde kendini gösterir. Bu öyle bir birlik hali ki, çok az yasa koymak gerekir, yasa koymak gerektiğinde de bunu herkes hep birlikte duyumsar. Bu öyle bir birlik halidir ki; *"(b)u yasaları ilk öne süren kimse, herkesin daha önce duyduğu bir gereksinimi dile getirmekten başka bir şey yapmış olmaz*"[70]

Schmitt, Rousseau'nun genel irade formülasyonunun esasen bir homojenlik içerdiğini ve demokrasinin doğru ve gerçekçi kavranışının da toplumun homojen kavranışı olduğunu ileri sürer[71]. Schmitt demokratik toplum tahayyülünün, demokrasinin iç mantığı gereği homojen bir yapıya sahip olmasının zorunlu olduğunu ileri sürer. Bu akıl yürütmeye göre, demokrasi fikri eşitlik fikrine dayanır, ancak tüm insanları içine alan evrensel bir eşitlik üzerine yükselemez. Belli bir siyasî birliğin üyelerini kapsayan bir eşitlik fikrine dayanır, yani eşitlere eşit, eşit olmayanlara, eşitsiz muameleyi içerir.[72] Bu eşitlik fikri bir tür homojenlik gerektirir, çünkü demosun üyeleri arasındaki eşitlik soyut veya aritmetik bir eşitlik değil, özsel bir eşitliktir.

Schmitt'e göre modern kitle demokrasisinin doğru tanımı yöneten yönetilen özdeşliğidir. Rousseau da her ne kadar devleti sosyal sözleşme kurgusuna dayandırıyor görünse de genel irade formülasyonu ile aslında homojenliğe dayandırmaktadır.[73] Rousseau'nun teorisinin vitrininde liberal bir fikir olan sözleşme yer alır, ancak genel irade kavramı devreye girmeye başlayınca "*gerçek devletin, yalnızca halkın, esas olarak oy birliğinin hüküm süreceği denli homojen"* olduğu bir toplumda ortaya çıkacağı açıklığa kavuşur[74].

Schmitt'in kendisi ise popülizme demosu başka bir ifadeyle halkı, dost-düşman karşıtlığı üzerinden tanımlayan anlayışı ile teorik malzeme sağlamıştır. Schmitt'e göre demokrasi liberal parlamentarizmden farklı olarak homojen bir topluluğu şart koşar, çünkü demokrasi imkânının ön koşulu eşitliği sağlayan homojenliktir. Liberalizm gibi bütün insanları ahlâken eşit kabul eden bir yaklaşım, kendini diğerlerinden ayırmak

---

70 Rousseau, *Toplum ...,* s. 119.
71 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 32.
72 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 25.
73 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 32.
74 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 31.

zorunda olan siyasî bir birlik için uygun değildir. Demokrasinin temeli olan demos veya ulus bir dışlama-kapsama yöntemine imkân verecek bir dost-düşman ayrımı yapılmasına dayanmak zorundadır. Halk, kendisini diğerlerinden belli ortaklıklar üzerinden ayırt edilen dostlardan oluşur ve halkın kapsamını belirleyen aslî faktör düşman öteki(ler)dir.[75]

Schmitt, gerçek demokrasinin eşit olanlara eşit, eşit olmayanlara eşitsiz muameleyi içerdiği konusunda oldukça nettir. Homojenliğe uymayanlara veya eşit olmayanlara karşı sergilenecek bu "eşitsiz muamele" düşmana yönelik muameleyle aynıdır. Buna göre, "*ilkin homojenlik, ikinci olarak heterojen olanın -gerektiğinde- elenmesi veya imha edilmesi, demokrasi kavramında içkin"* olarak bulunur ve *(d)emokrasinin siyasi gücü, yabancı ve eşitsiz olanı, homojenliği tehdit edeni bertaraf etmeyi veya uzak tutmayı becermesiyle ortaya çıkar*"[76]. Çünkü eşitlik mantıksal olarak homojenliği gerektirir. Bu eşitliğin, yani homojenliğin konusu fiziksel, ahlâkî veya dinî özelliklerde bulunabilir. Schmitt'e göre eşitliği sağlayan homojenliğin erdemli yurttaşlık, aynı mezhebin üyeleri olmak veya aynı milletin üyesi olma gibi örnekleri vardır.[77]

VI. EGEMENLİĞİN KULLANIMI

Egemenliğin öznesinin ve niteliklerinin nasıl tanımlandığı egemenliğin kim(ler) tarafından kullanılacağı ve nasıl kullanılacağını belirlediği için kritiktir. Egemen özne ve egemenliğin nitelikleri onun kullanım durumu üzerinden devlete ve iktidara biçim verecektir. Egemenliğin kullanımı meselesi nasıl bir siyaset anlayışının, nasıl bir demokrasi anlayışının ve nasıl bir rejim anlayışının ortaya çıkacağını büyük ölçüde belirleyen unsurdur.

Rousseau, genel iradenin eylem sahasını yasa koyma faaliyeti ile sınırlı olarak tanımlamaktadır, yani, egemenliğin sahası yasalardır. Sosyal sözleşmenin kuruluşu yani bir anayasanın yapımı ve diğer yasaların yapımı genel iradenin, yani egemen olan halkın egemenliği kullanacağı alandır. Halk tüm siyasî edimi belirleyen iradedir, ancak bu edimi gerçekleştirecek güç başkadır. Halk yasama yoluyla edimi belirlerken

---

75 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 25-36; Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*. A. C. Aşkın (çev.), 3. Baskı. Ankara: Epos Yayınları, 2015, s. 21-22, 47-54.

76 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 25.

77 Schmitt, *Parlamenter ...*, s. 25-26.

iktidar veya yürütme genel iradenin belirlediği yasanın/edimin hayata geçirilmesinde görevlidir. Halk egemen olarak sadece yasama erkini doğrudan doğruya kullanır, yürütme erkini ise hükümet adını alan görevlilere veya aracı kurumlara bırakır.[78] Rousseau'ya göre egemen irade ile onu aktive edecek olan hükümet, tıpkı insanda ruh ile bedenin birleşmesi gibidir. Egemen ile karıştırılmasına rağmen hükümet, yasama sahasına girmediği ve sadece yasaları uygulamakla yükümlü olduğu için, sadece egemenin bir aracından ibarettir. Hükümet; "(*y)urttaşlarla egemen varlığın karşılıklı ilişkilerini sağlamak amacıyla kurulmuş, gerek yasaları yürütmek, gerekse politik ve toplumsal özgürlükleri sürdürmekle görevli, aracı bir bütündür"* [79].

Rousseau egemen varlığın yani halkın kollektif bir bütün olarak iradesinin devredilmeyeceğini belirtmekle birlikte egemenliğin aktif hali olan iktidarın devredilebileceğini kabul eder. "*İktidar başkasına geçebilir ama, istem geçemez."*[80] Devir meselesinde Rousseau parlamentoyu ve parlamenterleri kast etmektedir. Yani halk yasama yetkisini parlamento veya parlamenterlere devredemez, bizzat kendisi yapmalıdır. Ancak bu yasaların yürütme işini hükümetler eliyle yürütebilir. Rousseau yasamayı egemenliğin temel alanı olarak tanımlayarak ve iktidarı egemenliğin doğrudan kullanım alanına sokmayarak çok çeşitli yönetimler ile halk egemenliği fikrini uzlaştırmayı başarmıştır. Yasama yetkisi doğrudan halkta olduğu sürece, hükümet biçimleri olarak tanımladığı monarşi, aristokrasi ve demokrasi yönetimlerinin mümkün olduğunu düşünür.[81] Yasama kısmında halkın doğrudan katılımını savunmasına rağmen yürütmeye halkın aracısız doğrudan katılımını desteklemez. O'na göre *"hiçbir yönetim, demokrasi ya da halk yönetimi kadar iç savaş ve karışıklıklara elverişli değildir."*[82] Rousseau'ya göre kelimenin tam anlamıyla demokrasi hiç var olmamıştır ve de olamayacaktır. Çünkü yürütme işi sürekli bir iştir, çoğunluğun azınlığı yönetmesi durumunda halkın sürekli toplanması gerekir. Böyle bir şey filen veya onun deyişiyle "doğal düzene" aykırıdır.

Rousseau hükümeti egemen varlığın bir aracı olarak görmekte ve hükümetin "*egemen varlıktan aldığı buyrukları halka"* geçirdiğini ileri

78 Ağaoğulları, "Jean-Jacques Rousseau …", s. 592.
79 Rousseau, *Toplum …,* s. 69.
80 Rousseau, *Toplum …,* s. 35.
81 Rousseau, *Toplum …,* s. 79-92.
82 Rousseau, *Toplum …,* s. 80.

sürmektedir[83]. Böylece hükümet genel irade ile halk arasındaki ilişkide kilit bir unsur haline gelmektedir. Genel iradenin muğlaklığı, yurttaşlara dağılmış halde olması ve hükümet dışında aktif bir gücünün bulunmaması dikkate alındığında aslında genel iradenin filen hükümetle ilişkilendirilmesinin önünde ciddi hiçbir kurumsal engel yoktur. Hükümetin, genel iradeye (ki onun tanımı ve belirlenmesin de oldukça karmaşık ve muğlak olduğu unutulmamalıdır) uygun davranması için, halkın kendi çıkarını gözeten insan kimliğiyle değil, halkın bilinçli ve sorumluluk sahibi yurttaş kimliğiyle göstereceği çabalara kalmaktadır. Bunun üstüne Rousseau'nun hükümet biçimleri arasında demokrasiyi en kötüsü, monarşiyi en iyisi olarak düşündüğü eklendiğinde halk egemenliği adına tek kişinin yönetimine gidebilecek bir sürecin yolu döşenmiş olur.

"*Öyleyse yöneticiler ne kadar çok olursa, hükümet o kadar güçsüz olur. ... hükümetin baştan başa bir tek kişinin elinde bulunması halinde, özel istemle bütünün istemi birleşmiş ve sonunda bütünün istemi güç bakımından en yüksek noktasına erişmiş olur. İmdi, devlet gücünü kullanmak istem derecesine bağlı olduğuna göre, hükümetlerin en etkini bir kişinin elinde bulunanıdır."*[84] Gerçi Rousseau hükümeti egemen varlığa bağlamaktadır ancak onu egemen varlığın kontrolünde tutacak pek bir mekanizma yoktur. *"Bu olsa olsa, bir iş, bir görev vermedir ki, bunda egemen varlığın birer görevlisi olan yöneticiler yine onun adına devlet gücünü kullanırlar. Egemen varlık bu yetkiyi sınırlayabilir, değişiklik yapabilir onda ve dilediği zaman geriye de alabilir."*[85]

Diğer taraftan, Rousseau için egemenlik devredilemez olmakla birlikte, halk yöneticinin emirlerine karşı gelmezse, karşı gelmekte özgür olmakla birlikte karşı gelmez ve herkes susarsa, yöneticinin emirlerinin genel irade yerine geçmiş kabul edileceğini ifade eder. Çünkü halk susarak onay vermiş olur.[86] Böylece sadece yasama ile sınırlanan egemenlik, sessizlik yoluyla ve en etkin hükümet olan monarşide tek kişinin iradesi ile kurulacak özdeşlik yoluyla, tek kişiye kolaylıkla aktarılabilir hale gelir.

Schmitt ise halk egemenliği ile bu egemenliğin kullanımı meselesine daha sofistike ancak daha doğrudan bir çözüm getirmektedir.

---

83 Rousseau, *Toplum ...,* s. 70.
84 Rousseau, *Toplum ...,* s. 75-76.
85 Rousseau, *Toplum ...,* s. 69-70.
86 Rousseau, *Toplum ...,* s. 36.

Schmitt bunu egemenlik konusundaki meşhur ifadesi olan *"(e)gemen olağanüstü hale karar verendir"* yargısı üzerinden yapar[87]. Schmitt, Rousseau'dan farklı olarak egemenliği yasama ile başka bir ifade ile hukuk ile ilişkili tanımlamak yerine, egemenliği karar ile ilişkili olarak tanımlamaktadır. Buna göre, gerçek egemenin kim olduğunu merak ediyorsak olağanüstü hale karar veren aktöre bakmamız gerekir.

Olağanüstü hâl mevcut hukuk düzeninin tamamıyla askıya alınmasını ve sınırsız yetkiyi gerektiren bir durumdur. Hukukî düzenin anlamlı olabilmesi, yani işleyebilmesi normal bir durumun yaratılmasına bağlıdır. Çünkü her genel norm, üzerinde uygulama alanı bulabileceği şartları gerektirir, onlar olmadan hayatta kalamaz. Egemen, olağan bir durumunun mu hüküm sürdüğünü yoksa olağanüstü bir durumunun mu ortaya çıktığına karar vermek durumundadır. *"Egemen, bu durumun gerçekten hüküm sürüp sürmediğine kesin biçimde karar verendir. Her hukuk 'durumsal hukuktur'... Egemen, durumu kendi bütünselliği içinde yaratır ve garanti altına alır. Bu son karar onun tekelindedir. Devlet egemenliğinin özü burada yatar ve hukuken zorlama veya hükmetme tekeli olarak değil, olması gerektiği gibi karar verme tekeli olarak tanımlanır."*[88]

Bu karar verildiğinde tüm hukukî normlar ve sınırlamalar devre dışı kalacaktır. "*Burada, devletin varlığı, hukukî normun geçerliliği karşısında tartışmasız üstünlüğünü kanıtlar"*[89] Bu durumda hukuk geri adım atar, ancak devlet daha güçlü şekilde öne çıkar. Böylece sınırsız, yani mutlak bir iktidar kullanımı açık hale gelecektir. Devlet kendini korumak için hukuku askıya alır. Bu yüzden olağanüstü hâl hukuk içi ile hukuk dışı arasında bir yerlerde bulunması sebebiyle sınır bir kavramdır. Olağanüstü hâl kararı öyle güçlü bir karardır ki, egemenin kim olduğu ancak ona bakarak net şekilde anlaşılabilir. Egemen hem olağanüstü durum olup olmadığına, hem de bu olağanüstü durumda nelerin yapılması gerektiğine karar verecektir. Böylece hukukun üstünde veya hukukun sınırında durarak mutlak bir yetki kullanmış olacaktır.[90]

Schmitt egemeni tespit etmek için niye sıra dışı veya istisnaî bir durumu seçtiğini şöyle anlatır: *"İstisna normal durumdan daha ilginçtir. Normal olan, hiçbir şeyi kanıtlamaz, istisna her şeyi kanıtlar: Yalnızca*

---

87 Carl Schmitt, *Siyasal İlahiyat*, Ankara: Dost Yayınları, 2016, s. 13.
88 Schmitt, *Siyasal ...,* s. 20-21.
89 Schmitt, *Siyasal ...,* s. 19.
90 Schmitt, *Siyasal ...,* s. 13-23.

kuralı kanıtlamakla kalmaz, kural sadece istisna sayesinde yaşar. İstisnada gerçek hayatın gücü, tekrarlanmaktan katılaşmış mekanizmanın kabuğunu kırar."[91] Bu gerekçe bir nevi, Karl Popper'ın yanlışlamacı pozitivizmde ileri sürdüğü gerekçelere benzemektedir.

Schmitt, egemeni olağan hale ve hukuka değil, olağanüstü hale ve karara bağladıktan sonra, liberal demokrasinin bir unsuru olan hukuk devletinin yetersizliği üzerine görüşlerini ortaya koyar. Her şeyden önce olağanüstü halin mevcut hukuk sistemi içinde tanınmış olduğu, dolayısıyla hukuk içi bir faaliyeti olduğu savını reddeder. Schmitt'e göre hiçbir hukuk sistemi olağanüstü hali kapsayıcı bir şekilde düzenleyemez. Olağanüstü hâl devletin varlığını tehdit edecek, çok tehlikeli veya düzen ve güvenliğin ağır tehlike altında olması gibi ifadelerle tanımlansa bile gerçeğe tam uygun bir şekilde asla tarif edilemez. Kanun maddesiyle ancak olağanüstü hale karar verecek makam düzenlenebilir. Ancak, olağanüstü halin olup olmadığına karar verecek olan yine o makamın kendisidir.[92]

Schmitt, Locke ve Kant gibi liberal sözleşme teorisyenlerinin devleti hukuk ile sınırlandıran, devleti hukukun yaratıcısı değil, koruyucusu olarak gören yaklaşımı inceleyerek bunların egemenlik sorununa çözüm üretemediğini veya egemenlik sorununu görmezden geldiğini belirterek eleştirir. Schmitt desizyonist dediği ve Hobbes'ta ve Bodin'de karşılığını bulduğu yaklaşımı egemenlik sorunu doğru şekilde anlayıp, çözen bir yaklaşım olarak görür. Desizyonist yaklaşım, nihayetinde hukukun, yani normun bir karara dayandığını savunan ve hukuku yaratanın, hakikat değil otorite olduğunu savunan görüştür.[93]

Schmitt demokrasiden yola çıkıp tek kişi yönetimini meşrulaştırıcı argümanlarına temsil konusunda da devam eder. Schmitt temsili demokrasinin bireysel iradelerin tek tek toplanması yoluyla toplumun iradesinin ortaya çıkarılması yöntemini küçümseyerek, halkın iradesinin kollektif ve yüksek sesli bir onay ile yansıtılmasının demokratik öze çok daha uygun olduğunu savunmaktadır. Bu sayede halk iradesi ile lider arasında oy pusulasının aracılığı olmaksızın doğrudan bir bağ ve temsiliyet kurulabilmiş olur. Schmitt halk iradesinin filen oybirliği ile ortaya çıkmasının mümkün olmadığını belirttikten sonra, soyut mantık açısından Jakobenlerin iddia ettiği gibi halk iradesinin çoğunluğun iradesi

91 Schmitt, *Siyasal ...,* s. 22.
92 Schmitt, *Siyasal ...*, s. 14-15.
93 Schmitt, *Siyasal ...*, s. 25-42.

ile özdeşleştirilmesi ile azınlığın iradesi ile özdeşleştirilmesi arasında hiçbir fark olmadığını belirtir.[94]

"Demokratik duygu ne kadar güçlü olursa, demokrasinin bir 'gizli oy kayıt sistemi"nden farklı bir şey olduğu o kadar kesin bir şekilde anlaşılır. Diktatörce ve sezarca yöntemler, salt teknik değil, hayati bir anlamda da doğrudan demokrasi karşısında, yalnızca halkın 'acclamation'sunu arkasına almakla kalmayıp, demokratik özün ve kudretin doğrudan ifadesi de olabiliyorken, liberal muhakemenin ürünü olan parlamento suni bir mekanizma gibi görünür."[95]

Schmitt'in çizdiği bütün bu resim *"(m)modern devlet kuramının bütün önemli kavramları, dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır*" savının sonuçlarıdır[96]. Schmitt belli bir dönemdeki metafizik evren ve dünya tahayyülünün o dönem geçerli olan siyasî organizasyon ile benzer bir yapıda olduğunu söyler. Bilhassa egemenlik kavramı ilahiyatın açıklamalarıyla paraleldir. Bu savına örnek olarak kralı tek Tanrı ile özdeşleştiren yaklaşımları vermektedir. Tıpkı Tanrının mutlak iradeyle evrendeki yasaları yapması ve evrende hükmetmesi gibi, tek bir irade olarak kral da dünyada benzer şekilde hükmeder. Yine modern dönemde kadir-i mutlak Tanrının yerini kadir-i mutlak kanun koyucu almıştır. Ancak Tanrı nihaî egemen olarak dünyanın mimarı, yaratıcısı ve yasa koyucusu olarak dünyevi iktidarları meşrulaştırıcı otorite olarak durmaktadır.[97]

Bu çalışma bakımından egemenlik kavramı ve ilahiyat arasındaki ilişki halk egemenliği bakımından önemlidir. Schmitt kraldan farklı olarak halkın kollektif bir yapısı olduğunu, dolayısıyla kendiliğinden bir desziyonist (karar verici) karaktere sahip olmadığını belirtir. Halk organik bir birlik ve ulusal bir bilinçle kavranırsa ancak, buradan organik devlete ulaşılabilir. Tanrının nihaî meşruiyet kaynağı rolünü dünyada halk veya ulus demokratik düşünce ile elde etmiş olur. Ondokuzuncu Yüzyılda aşkın olan egemen, yani Tanrı yerini halk üzerinden içkin bir egemen tasavvuruna bırakır. Bu içkinlik tasavvuru bir dizi özdeşliğe imkân verir hale gelir. Yöneten ve yönetilen arasında veya devlet ve

94 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 42.
95 Schmitt, *Parlamenter ...,* s. 35.
96 Schmitt, *Siyasal ...*, s. 43.
97 Schmitt, *Siyasal ...*, s. 42, 52, 53.

egemenlik arasında kurulan özdeşlikler, aşkın Tanrının içkinleştirilip dünyaya indirilmesi ile mümkün olmuştur.[98]

VII. SONUÇ

Popülistlerin egemenlik konusunda Rousseau ve Schmitt'e çok şey borçludur. Yine de popülizmin egemenlik anlayışının temellerinin Rousseau'un ve Schmitt'in fikirlerinde bulunuyor olması bütüncül bir şekilde fikrin her boyutunda birebir örtüştüğü anlamına gelmez. Örneğin; egemenlik anlayışının yanılmazlık niteliği konusu, Rousseau'da soyut bir halk-genel irade-kamunun iyiliği şeklinde ilerleyen soyut bir özdeşlik kurgusuna dayanırken, popülistlerde halk ve öteki(ler) arasında kurulan iyi-kötü, erdem-yozlaşma, dürüst-hilekâr gibi karşıtlık kurgusuna dayanır. Yine örneğin, Schmitt bir devlette egemeni olağanüstü hale karar verme ile ilişkili tanımlarken, popülistler siyaseti ve yönetimi sürekli bir olağan üstü hal içinde tutma eğilimdedirler. Popülizm diğer konularda olduğu gibi egemenlik konusunda da teoriler ve fikirlerden en uygun kolajı veya kombinasyonu çıkarmak konusunda oldukça mahir bir ideolojidir.

Popülizmin kendine devşirdiği ilk ve en belirgin fikir Rousseau'nun halk egemenliğini sınırlandırılamaz, devredilemez, bölünemez ve yanılmaz bir irade olarak tanımlamasıdır. Halkı yücelten, halkın iradesinin tam anlamıyla hâkim kılınması gerektiğini savunan, birliği öteki olarak tanımlanan gruplar ve onlara karşı düşmanca yaklaşımla kuran, liberal veya anayasal demokrasinin hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, çoğulculuk ve azınlık hakları gibi unsurlarla halkın iradesinin hâkim kılınmasına engel olduğunu savunan bir ideoloji için bu niteliklerle donanmış bir egemenliğin benzersiz bir formülasyon olduğu kolayca fark edilebilir.

Egemenliğin sınırlandırılamazlık niteliği popülistlere, iktidarın mutlak bir yetkiyle donatılmasına, yani demokratik çoğunluk ilkesinin gereği olarak gördükleri çoğunluğun mutlak iktidarına izin vermeyen ve bu yetkiyi genellikle azınlıklar ve muhalifler lehine sınırlandıran doğal hukuk, evrensel hukuk veya insan hakları gibi kimi referanslardan tamamen kurtulma fırsatı sunmaktadır. Popülizmin önemli bir unsuru olan erdemli aslî halk ile yozlaşmış öteki elitler arasında kurulan karşıtlık üzerinden, devlet iktidarını sınırlandıran bu referans ve mekanizmaların

98 Schmitt, *Siyasal …*, s. 53-57.

halkın iradesini ve tercihlerini yok sayma, halkın çıkarları aleyhine ve elitlerin ve onların işbirlikçilerinin çıkarları lehine kullanıldığı söylemi kurulur. Sınırsız bir halk egemenliği fikri yüceltilmiş ve ideolojinin merkezine konmuş halk fikriyle tam olarak uyuşmaktadır.

Egemenliğin devredilemezliği fikri popülistler bakımından temsilciler ve parlamentolar, halk ile iktidar arasına giren, halkın kendi iktidarını hâkim kılmasının engel olan mekanizmalar olarak görülmesi ile uyuşmaktadır. Popülistler her ne kadar halkın iradesini mutlak şekilde hâkim kılmak istediklerini ileri sürseler de doğrudan bir demokrasi pratiğine pek yanaşmazlar. Onlar temsili demokrasi yoluyla ortaya çıkan temsilcileri bir tür siyasî elit olarak dışlarken, halktan biri, halkın gerçek sözcüsü olarak kendilerinin halkı temsil ettiği iddiasından vazgeçmezler. Mesele çoğunlukla temsil kurumu olmaktan ziyade kimlerin temsilci olarak seçildiğiyle ilgilidir. Kendileri seçildiği sürece temsil ile bir problem yaşamazlar.

Egemenliğin bölünemezliği fikri popülistler için, tıpkı Rousseau ve Schmitt'in tanımladığı gibi, homojen ve yekpare bir birlik olarak tanımlanan halkın iradesinin parçalanamayacağı iddiası ile uyumludur. Halk bölünemeyeceği gibi iradesi ve ondan kaynaklanan egemenliği de bölünemez. Çoğulcu toplum fikri üzerine temellenmiş bir demokrasinin yerine, homojen ve yekpare bir toplum fikri üzerine temellenen bir demokrasi anlayışını koymak için oldukça uygun bir niteliktir.

Son olarak, egemenliğe yanılmazlık atfeden fikir popülistler bakımından yüceltilmiş adeta kutsallaştırılmış halkın erdemli, temiz, bilgece haliyle her zaman en doğru ve iyi olan yönünde irade göstereceği mistifikasyonuyla oldukça uyumludur. Halk iradesinin yanılmazlığı çoklu işleve sahip bir niteliktir. Biryandan halkın egemenliğini sınırlamak için üst bir hukuk veya ahlâk olarak önüne çıkarılan anayasallığa karşı "doğru karar" vurgusuyla güçlü bir savunma geliştirilmiş oluyor, diğer yandan halktan biri olarak halkın organik partisinin veya liderinin de yanılmazlığına gidiş sağlanabiliyor. Üstüne halkın iradesiyle uyumlu olmayanları, ona muhalefet edenleri duruma göre gayrî meşru veya illegal ilan edebilmeye de zemin sağlıyor.

Popülist egemenlik anlayışında halkın nasıl tahayyül edildiği kritik bir konudur, zira egemenliğin dört niteliğinin yükleneceği öznenin bu nitelikleri taşıyabilir bir yapısı olmalıdır. Popülizmde halk homojen, yekpare ve özsel bir varlık olarak kavranır. Egemenliğin sahibi olarak homojen, yekpare ve özsel bir varlık olarak halk tahayyülünün popülizm bakımından önemli üç sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bunlardan ilki yekpare kavranan halkın iradesinin tek tek yurttaşların iradesinin toplamından ayrı bir şekilde düşünülebilmesidir. Birbirine benzeyen, homojen insanların çıkarlarının ve iradelerinin aynı yönde olduğunu ileri sürmek kolaylaşmaktadır. Bu homojen ve yekpare cemaatin tek bir çıkarı ve iradesi olduğu önermesi ise, egemenliği keskinleştirerek kapsamlı bir egemenlik haline dönüştürmek ve belli bir grup veya kişinin halkın gerçek iradesini yansıttığı veya temsil ettiğini ileri sürebilmek için elzem görünmektedir. Homojenlik ve bütünleşik halk ile parlamento, parti veya bir lider gibi her türden aktör arasında özdeşlik kurmayı kolaylaştırmaktadır.

İkinci önemli sonuç homojen bir şekilde kavranan halkın anti-çoğulcu bir toplum ve siyaset anlayışını desteklemesidir. Rousseau ve Schmitt cumhuriyet veya demokrasi için homojen ve bütünleşik bir toplumun elzem olduğunu söyleyerek ahlâkî, dinî, kültürel, etnik veya fikrî farklılıkları ve bunların yansıması olarak siyasî farklılıkları istenmeyenler kategorisine atmış oluyorlar. Siz halkı homojen tanımlayabilirsiniz ancak dünya neredeyse hiçbir zaman buna uygun olmaz. Bu durumda homojenliğe zarar veren ötekiler veya düşmanlar ciddi bir sorun olarak görülür. Popülistler, arzu ettikleri veya ülküleştirdikleri toplum ile mevcut olan arasındaki farkı siyasette kutuplaşma ve çatışmayı sürekli bir politik tarz olarak yerleştirmek için araçsallaştırırlar.

Üçüncü olarak, özcü. bir bir halk kavrayışı popülistlerin, uygun bulduğu aslî halka hem süreklilik hem ahlakilik, hem de kendinden meşruluk atfetmelerine izin verir. Halk özsel bir varlık olunca onun iradesinin ne yönde olduğu tek tek oylar sayılmadan görülebilir bir irade haline gelir. Aslî halkın değerleri ve inançları azınlıklar, muhalifler ve eleştirmenleri karşısında tartışmasız bir üstünlüğe kavuşur. Örneğin; evlilik öncesi cinsel ilişkinin yasak olması, inanılan din, dinlenilen müzik vb. unsurlar halkın tartışmasız ve ontolojik bir tanımlayıcısı haline gelirler. Böylece aslî halk ile ilgili her şey siyasetin tartışmalı ve rekabetçi alanından tartışmasız ve rekabetsiz bir siyasetsizlilik alanına taşınır.

Nihayetinde, popülistler halkın doğrudan, bizzat yönettiği bir rejime ulaşmaya çalışmadıklarına göre egemenliğin kullanımı en kritik konu haline gelir. Homojen, yekpare ve özsel bir varlık olarak tahayyül edilen halkın sınırlandırılamaz, devredilmez, bölünemez ve yanılmaz iradesinin aktif hale geçirilmesi gerekecektir. İşte popülist hareketler, partiler veya liderlerin otokratik ve otoriter potansiyeli söz konusu kuşatıcı egemenlik anlayışında yatmaktadır. Bu yüksek potansiyel, bu

günlerde, dünyanın her yerinde, liberal demokrasileri "demokrasi içinde kalarak otoriterleşme" tehlikesiyle yüz yüze bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

ABTS, K.&RUMMENS, S. (2007). "Populism versus Democracy", *Political Studies.* 55(1): 405- 424.

AĞAOĞULLARI, Mehmet A. (2014). "Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor", *Batı'da Siyasal Düşünceler.* M. A. Ağaoğulları (ed). İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 569-596.

BALKIN, Jack M. (1995). "Populism and Progressivism as Constitutional Categories", *Yale Law Journa*l. 104(7): 1935-1990.

BLOKKER, Paul. (2018). "Populist Constitutionalism", *Routledge Handbook of Global Populism.* Carlos de la Torre (ed.). London: Routledge.

CANOVAN, Margaret. (2002) "Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", *Democracies and the Populist Challenge*, Mény and Y. Surel (ed.). London: Palgrave, ss. 25–44.

CANOVAN, Margaret. (1999). "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies*. 41(1): 2-16.

CORDUWENER, Pepijn. (2014). 'The Populist Conception of Democracy beyond Popular Sovereignty", *Journal of Contemporary European Research*. 10(4): 423-437.

CORRIAS, Luigi. (2016). "Populism in a Constitutional Key: Constituent Power, Popular Sovereignty and Constitutional Identity", *European Constitutional Law Review.* 12(1): 6-26.

DEIWIKS, Christine. (2009). "Populism", *Living Reviews in Democracy*. 1: 1-9, erişim adresi: https://cis.ethz.ch/research/living-reviews-in-democracy.html, erişim tarihi: 16.05.2020

FREEDEN, Michael. (1998). "Is Nationalism a Distinct Ideology?" *Political Studies*. 46(1): 748-765.

HIRSCHL, Ran. (2004). *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

MENY, Yves& SUREL, Yves. (2002). "The Constitutive Ambiguity of Populism", *Democracies and the Populist Challenge*, Y. Mény&Y. Surel (ed.). New York: Palgrave, ss. 1-21.

MOUFFE, Chantal. (2015). *Demokratik Paradoks*. A. C. Aşkın (çev.), 3. Baskı. Ankara: Epos Yayınları.

MUDDE, C.&KALTWASSE, C. R. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press: New York.

MUDDE, Cas. (2004). "The Populist Zeitgeist", *Governance and Opposition*. 39(4): 541-563.

MUDDE, Cas. (2013). *Are Populists Friends or Foes of Constitutionalism?, Policy Brief*, Oxford: The Foundation of Law, Justice and Society, erişim adresi: https://www.fljs.org/sites/www.fljs.org/files/publications/Mudde_0.pdf, erişim tarihi: 16.05.2020

MULLER, Jan-Werner. (2011). "Getting a Grip on Populism", *Dissentmagazine*, September 23, erişim adresi: https://www.dissentmagazine.org/blog/getting-a-grip-on-populism, erişim tarihi: 16.05.2020

MULLER, Jan-Werner. (2017a). *Popülizm Nedir?,* Onur Yıldız (çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

MULLER, Jan-Werner. (2017b). "Populism and Constitutionalism", *The Oxford Handbook on Populism*, Cristóbal Rovira Kaltwasser et al. (ed.). Oxford: Oxford University Press, ss. 590-606.

PARKER, Richard D. (1993). "Here, the People Rule": A Constitutional Populist Manifesto", *Valparaiso University Law Review*. 27(3): 531-584.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. (1993). *Toplum Sözleşmesi,* Vedat Günyol (çev). İstanbul: Adam Yayınları.

SCHMITT, Carl. (2014). *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, A.E. Zeybekoğlu (çev.). Ankara: Dost Yayınları

SCHMITT, Carl. (2016). *Siyasal İlahiyat*. Ankara: Dost Yayınları

TAGGART, Paul (2002). "Populism and The Pathology of Representative Politics*", Democracies and the Populist Challenge*, Yves Meny& Yves Surel (ed.). UK: Palgrave Macmillan, ss. 62-80.

TAGGART, Paul. (2004). *Popülizm*, Barış Yıldırım (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

TUSHNET, Mark. (2011). "Abolishing Judicial Review", *Constitutional Commentary*. 27: 581-589.

TUSHNET, Mark. (2013). "The Relation Between Political Constitutionalism and Weak- Form Judicial Review", *German Law Journal*. 14(12): 2249-2263.

URBINATI, Nadia. (1998). "Democracy and Populism", *Constellations.* 5(1): 110-124.

URBINATI, Nadia. (2013). "The Populist Phenomenon", *Raisons Politiques*. 3(51): 137-154.

ZAKARIA, Fareed. (1997) "The Rise of Illiberal Democracy", *Foreign Affairs*, 76(6): 22-43.